

بررسی طنز در آثار علی اکبر دهخدا

دکتر ایرج مهرکی^۱

سمیه بیدقی^۲

چکیده

در دوره معاصر طنز سیاسی جایگاه ویژه‌ای در ادبیات فارسی پیدا کرد و نویسندگانی پا به عرصه نهادند که با مطالب طنز آمیز خود نقاب از چهره نابکاران برداشته و نام خود را در قلمرو طنز جاودانه کرده‌اند. علی اکبر دهخدا، یکی از سرآمدان طنز نویسی در عصر ما به شمار می‌رود او سبک‌های قدیم ادبی را برای بیان احساسات نوین نارسا می‌یافت. پس بدین نتیجه رسید که به زبان عامه مردم سخن گوید و انگیزه و هدف خود را که انتقاد از اوضاع اجتماعی و بیدار کردن ذهن مردم خفته و ناآگاه بود در ضمن عبارات ساده شوخی آمیز به گوش مردم برساند. هدف این پژوهش بررسی ویژگی‌های طنز موجود در آثار علی اکبر دهخدا است که در آن به تحلیل و بررسی مضامین و محتوای طنز در آثار دهخدا پرداخته شده و پس از آن شیوه‌ها و تکنیک‌های طنزپردازی در آثار او را طبقه بندی کرده و در نهایت به بررسی دیدگاه او برای ساختن جامعه آرمانی پرداخته شده است.

کلید واژه: دهخدا، طنز، انتقاد، سیاست، اجتماع

۱ - استاد یار دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج

۲ - کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

۱-۱ درآمد

در ادبیات قدیم می‌توان طنز نویسانی را یافت که طنز را مهم‌ترین وسیله برای احقاق حق قرار داده‌اند. تعداد این گونه نویسندگان که برخوردار از چنین نگرشی باشند در دوره‌ی قبل از مشروطیت اندک است. زمانی که شاعر یا نویسنده برای گذران زندگی خود به دربار شاهان وابسته باشد هرگز جسارت آن را پیدا نمی‌کند که از ولی نعمت خود انتقاد کند، اما با کاهش حمایت پادشاهان و درباریان از قرن ششم به بعد می‌توان به تدریج رگه‌هایی از طنز اجتماعی را در آثار شاعران و نویسندگان برجسته‌ای هم‌چون مولانا، سعدی و عطار و به‌طور عمیق‌تر در آثار عبید زاکانی یافت.

با آغاز انقلاب مشروطه و ایجاد فضای نسبتاً باز سیاسی امکان انتقاد و خرده‌گیری از حاکمان و بیان عقاید و نظریات مختلف برای اولین بار در تاریخ این کشور به وجود آمد. انقلاب مشروطه نه تنها ساختار سیاسی و اجتماعی این کشور را دگرگون ساخت بلکه بینش تازه‌ای در زمینه‌های ادبی فراروی نویسندگان گشود.

ادبیات داستانی متفاوتی در این دوره آفریده شد، که هم از نظر ساختار و هم از نظر مفهوم از ادبیات داستانی دوره پیش متمایز بود، این ادبیات تحت تأثیر ترجمه رمان‌ها و داستان‌های کوتاه خارجی رونق بسزایی یافت و شاید بتوان مهم‌ترین دلیل رواج آن را توجّه به واقعیت زندگی و وقایع روزمره‌ی جامعه دانست. نویسندگان در این دوره به بیان مسایل اجتماعی و رنج‌های بشری و طبقات محروم جامعه پرداختند و تحت تأثیر اصول فن داستان نویسی غرب، داستان‌هایی همراه با درون مایه‌ی تند و طنزآمیز و ریشخند کننده از اوضاع اجتماعی ایران نوشتند. شاعران و نویسندگان این عصر با سلاح برنده‌ی طنز به انتقاد از حاکمان و درباریان و سردمداران نالایق می‌پرداختند و سنت‌های ناپسند اجتماع را با تازیانه نقد در هم می‌کوفتند. یکی از مهم‌ترین مضامین طنز انتقاد از شرایط سیاسی است، در این نوع طنز بغض و اعتراض سرکوب شده‌ی

برسانند زیرا بر این باورند که هر اندازه در مقابل ظلم و ظالم سر فرو آورند و تسلیم شوند، او را در انجام عملش گستاخ تر می‌کنند. هدف این پژوهش، طبقه بندی و تحلیل مضامین و محتوای طنز در آثار طنز آمیز علی اکبر دهخدا است، در این بررسی شیوه‌ها و تکنیک‌های طنزپردازی او مورد تحلیل قرار گرفته است.

۱-۲ طنز دهخدا:

طنز، در اعتراض نهفته شده است. زمانی که امکان اعتراض مستقیم وجود نداشته باشد، ناچار طنز متولد می‌شود. «طنز، زاده‌ی غریزه‌ی اعتراض است، اعتراضی که تبدیل به هنر شده است» (پلارد، ۱۳: ۱۳۸۳)

طنز دهخدا، پرخاشگر بود. او با زبانی زهر آگین و گزنده به شکافتن زخم‌های کهنه‌ی اجتماع و مفاسدی که دربار و درباریان را احاطه کرده است، می‌پرداخت زمانی که طنزپرداز، یکی از دردهای اجتماع را بیان می‌کند، پرخاش او نیز پرخاشی اجتماعی، بر ضد همه بیدادگران و مرگ آفرینان است.

دهخدا، هرگز غم و اندوه خود را با ناله و فغان بیان نمی‌کرد، بلکه قلم طنز خود را که از هر شمشیر زهرآلودی کاری تر بود، به کار می‌برد تا اعمال و کردار متجاوزان و بیدادگران را استهزا کند و با بر شمردن اعمال قبیح و مفاسد رژیم، آنان را تنبیه کند. زبان دهخدا بی پروا و پرده در بود. او بسیاری از عواملان استبداد را با نیش زبان خود آسیب رسانده بود.

دهخدا طنز پردازی راستین بود، زیرا که قدرت دیدن و به زبان آوردن مطالبی را داشت که دیگران از بیانش ابا داشته‌اند.

ادوارد سعید می‌گوید: «آوای روشن فکر تنها و بی کس، اما طنین افکن است، فقط

۴-۱-۴ تحامق:

طنز پرداز انسانی هوشمند و آگاه است، او زمانی که نمی‌تواند از حماقتی که بر اندیشه هم نوعانش چیره گشته به طور آشکار انتقاد کند، خود را به نابخردی می‌زند و وانمود می‌کند که با نادانی موجود در جامعه موافق است و بدین وسیله به کارهای ناروای آن‌ها می‌خندد. این شگرد یکی دیگر از ابزارهای طنز میباشد که طنز پرداز برای شناخت بیماری‌های اجتماعی و اوضاع نابسامان به کار می‌برد. «تحامق آن است که ما چون بر حماقت رایج در میان یک طبقه صریحاً انتقاد نمی‌توانیم بکنیم، خود را به نابخردی و حماقت می‌زنیم و وانمود می‌کنیم که نابخردی‌های طبقات ممتاز را تأیید می‌کنیم و با آن‌ها به کارهای ناروا و مسخره و خنده انگیزشان می‌خندیم.» (حلیبی، ۱۳۷۰: ۷۶)

«چطور می‌شود، آدمیزاد مسلمان باشد، سید باشد، آخوند باشد، حاجی باشد، صاحب ریش و کویال باشد، از همه بدتر به قرآن قسم خورده باشد، آن وقت مثلاً به قول بابا گفتمنی، محض حسادت یا حرص یا نعوذ بالله محض قولی که به وکیل باشی، در انجمن شصت نفری داده، پاش را توی یک کفش بکند که این دو نفر علمدار آزادی و پنج شش وکیل بی غرض را از مجلس بتاراند. نه، من، ابداً با خیالات شما همراه نیستم، و هیچ بقال ایرانی هم با خیالات شما همراه نیست. چرا؟ برای این که من نمی‌توانم گناه صد و بیست نفر بنده‌های مومن، مقدّس، امین و بی گناه خدا را بشورم.» (دهخدا، ۱۳۵۸: ۱۲۱)

«مردی که یک من ریش توی روش است. ببین دیروز به من چه می‌گوید: دولت می‌خواهد این قشون را جمع کند، مجلس را به توپ ببندد. خدا یک عقلی به تو بدهد، یک پول زیاد به من. آدم برای یک عمارت پی و پاچین در رفته از پشت دروازه‌ی طهران تا آن سر دنیا اردو می‌زند، آدم برای خراب کردن یک خانه‌ی پوسیده‌ی عهد

منابع

- ۱- آراین پور، یحیی (۱۳۷۲) از صبا تا نیما، تهران، زوار
- ۲- اصلانی، محمدرضا (۱۳۸۵) فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز، تهران، کاروان
- ۳- اصلیل، حجت الله (۱۳۷۱) آرمانشهر در اندیشه ایرانی، تهران، نی
- ۴- براهنی، رضا (۱۳۶۲) قصه نویسی، تهران نشر نو
- ۵- بهزادی اندوهجردی (۱۳۷۸) حسین، طنز و طنزپردازی در ایران، تهران، صدوق
- ۶- پلارد، آرتور (۱۳۸۳) طنز، مترجم سعید سعیدپور، تهران، مرکز
- ۷- حلبی، علی اصغر (۱۳۷۰) مقدمه بی بر طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام، تهران، بهبهانی
- ۸- ----- (۱۳۷۷)، تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام، تهران، بهبهانی
- ۹- درودیان، ولی الله (۱۳۸۳) دهخدا مرغ سحر در شب تار، تهران، اختران
- ۱۰- دهخدا، علی اکبر (۱۳۵۸) مقالات دهخدا، به کوشش محمود دبیرسیاقی، تهران، علمی
- ۱۱- ----- (۱۳۶۱)، دیوان دهخدا، به کوشش محمود دبیر سیاقی، تهران، تیرازه
- ۱۲- ----- (۱۳۸۸) چرند و پرند، تهران، فرهنگ جامع
- ۱۳- زرین کوب (۱۳۶۹) عبدالحسین، ارسطوفن شعر، تهران، امیرکبیر
- ۱۴- سلیمانی، بلقیس (۱۳۷۹) همنوای مرغ سحر، تهران، ثالث
- ۱۵- شفیعی، محمود، (۱۳۸۹) جامعه شناسی سیاسی ایران، تهران، دانشگاه امام صادق
- ۱۶- صدر، رؤیا (۱۳۸۱) بیست سا باطنز، تهران، هرمس
- ۱۷- فرجیان، مرتضی و نجف زاده بار فروش، محمدباقر (۱۳۷۰) طنز سرایان از مشروطه تا انقلاب، تهران، جاجرمی
- ۱۸- هلیتزر، ملوین (۱۳۸۰) اسرار شوخی نویسی، تهران، اداره کل پژوهشهای سیما